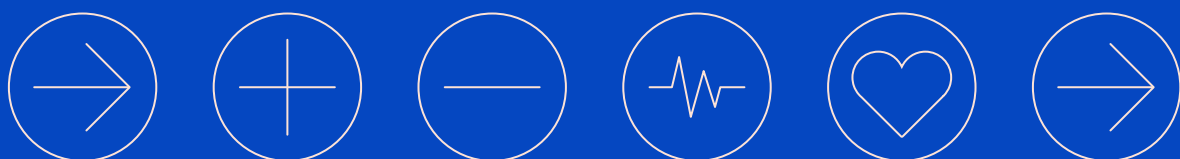

СЕСУАЛНОТО И РЕПРОДУКТИВНОТО ЗДРАВЈЕ И ПРАВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

ОСВРТ КОН
ПРОШИРУВАЊЕТО
НА ЕУ ЗА 2022 ГОДИНА

THE SIGRID RAUSING TRUST

XEPA – Асоцијација за здравствена едукација и истражување е најголемата граѓанска организација во Република Северна Македонија што [делува](#) на полето на сексуалното и репродуктивното здравје и права (СРЗП). Раководиме со неколку амбуланти кои на младите и на маргинализираните заедници им даваат здравствени и социјални [услуги](#) и сме водечката организација во обезбедувањето [сеопфатно сексуално образование](#) (ССО) за младите. Се залагаме да ја унапредиме политичката и законската рамка за сексуално и репродуктивно здравје и права (СРЗП) и родова еднаквост и да овозможиме услугите да им станат достапни на сите граѓани во рамките на државниот здравствен систем. Од 2009 година сме и [полноправна членка](#) на Меѓународната федерација за планирано родителство (МФПР), глобален застапник за унапредувањето на СРЗП.

СОДРЖИНА

4 Вовед

5 Краток преглед на клучните случувања во 2022 година

6

ПОГЛАВЈЕ 23

ПРАВОСУДСТВОТО И ТЕМЕЛНИТЕ ПРАВА

6 Говорот на омраза и сексуалноста

7 Контрацептивна грижа – родова еднаквост

9 Сексуално и родово засновано насилство (СРЗН)

11

ПОГЛАВЈЕ 26

ОБРАЗОВАНИЕ И КУЛТУРА

11 Сеопфатно сексуално образование (ССО)

13

ПОГЛАВЈЕ 28

ЗАШТИТА НА ПОТРОШУВАЧИТЕ И НА ЗДРАВЈЕТО

13 ХИВ/СИДА

ВОВЕД

Овој извештај се осврнува врз случувањата во последната извештајна година (2022), во рамките на меродавните поглавја од правото на ЕУ. Извештајот има за цел да ги нагласи постојните пречки за СРЗП и родовата еднаквост и да даде препораки за подобро реализирање на СРЗП како посебен збир темелни права, но и како предуслов за родова еднаквост. Покрај тоа што ги наведува клучните случувања и предизвици на патот до СРЗП и родовата еднаквост, извештајот, исто така, ги истакнува и пропустите во спроведувањето на законодавството и политиките со цел да се заштитат и унапредат СРЗП на сите луѓе во Република Северна Македонија.

Исполнувањето на СРЗП е од суштинска важност за постигнување родова еднаквост, како што е пропишано со Родовиот акциски план (РАП) III на ЕУ. Унапредувањето на СРЗП се смета за еден од основните столбови што ќе го зголеми придонесот на ЕУ во постигнувањето на ЦОР 5 и што ќе обезбеди СРЗП да заземат клучно место во правото на жените и девојчињата на самоопределување. Затоа, со напорите за постигнување родова еднаквост мора да се обезбеди еднаков пристап до основни квалитетни СРЗ услуги во Република Северна Македонија, вклучително и за контрацепција, ХИВ, абортусна грижа, сексуално и родово засновано насилство (РЗН), како и на докази засновано, родово трансформативно и неосудувачко ССО.

Пристапувањето кон ЕУ и понатаму е клучна цел за Република Северна Македонија, па затоа, процесот на пристапувањето дава можност за остварување значајни промени. Овој осврт во насока на проширувањето за 2022 година дава преглед на промените што е потребно да се направат за да се обезбеди реализирањето на СРЗП, особено за жените, младите и маргинализираните заедници подложни на ХИВ, и се надеваме дека голем дел од нив ќе најдат место во Извештајот за проширувањето со цел да се обезбеди континуиран и тековен напредок во унапредувањето на СРЗП во земјата.

КРАТОК ПРЕГЛЕД НА КЛУЧНИТЕ СЛУЧУВАЊА ВО 2022 ГОДИНА

Со подемот на [антиродовото движење](#) во земјата, голем број организации за родова еднаквост и за човекови права се најдоа под постојани напади. **Сè поголем е трендот на говор на омраза и злосторство од омраза** насочени кон сексуалното образование и прашањата поврзани со сексуалната и родовата разновидност, кои антиродовите групи ги доживуваат како напад врз семејните и традиционалните вредности и природното поимање на биолошкиот пол на луѓето. Говорот на омраза главно се одвива на друштвените мрежи. Говорот на омраза и злосторството од омраза поврзани со прашањата на сексуалноста и понатаму останаа неказнети од страна на државата, во недостиг на проактивен и системски приод кон справувањето со ваквите случувања.

Економската криза во 2022 година остави сериозен **финансиски товар врз граѓанските организации (ГО) кои им даваат услуги за ХИВ и СРЗ** на маргинализираните заедници. Владината програма за ХИВ, како главен извор за финансирање на ГО кои даваат здравствени услуги, [беше намалена за 40%](#) и погоди 15.000 луѓе од маргинализираните групи, кои во последните 15 години беа опфатени со основни и бесплатни услуги. Одлуката да се намали државниот буџет за превенција на ХИВ беше донесена нетранспарентно, без да се консултираат ГО и без да се обезбедат факти засновани на докази. Доколку владиното финансирање на невладините организации за превенција на ХИВ продолжи да се намалува, или остане исто како во 2022 година, земјата може да се соочи со нова епидемија на ХИВ.

Во последните 3 години се намали и државниот буџет за **бесплатните контрацептивни средства** за жените. Во 2022 година, Министерството за здравство издвои само [100.000 МКД](#) за опслужување на само 50 засегнати жени, што е за три пати помалку одошто во 2019 и 2020 година. И покрај политичките заложби на Владата да ги интегрира современите контрацептивни средства во државното здравствено осигурување, жените сè уште мора да ја плаќаат полната цена на сите контрацептивни средства, што финансиски ги оптоварува нивните животи, особено меѓу невработените жени и Ромките. Овој тренд на намалување на домашниот буџет за бесплатните контрацептивни средства во последните 3 години и немањето политичка волја современите контрацептивни средства да се субвенционираат од Фондот за здравствено осигурување, им оневозможува на жените, особено на најранливите и најсиромашните меѓу нив, да си го остварат своето право на планирање на семејството.

[ПОГЛАВЈЕ 23]

ПРАВОСУДСТВОТО И ТЕМЕЛНИТЕ ПРАВА

Говорот на омраза и сексуалноста

Во последниот Извештај за проширувањето, ЕУ забележа дека „онлајн медиумите и плагформите на друштвени мрежи се главните извори на дезинформирање, погрешно информирање и говор на омраза“, дека „говорот на омраза е забранет како онлајн така и офлајн“, дека „спроведувањето на законодавството за говорот на омраза треба да се подобри“ и, на крај, дека „е потребен проактивен и холистички приод во решавањето на говорот на омраза и злосторството од омраза“.

Во текот на 2022 година, еден од [раководителите на нашите амбуланти](#) беше вербално нападат во просториите на амбулантата, а пак [директорот](#) на ХЕРА беше цел на онлајн вознемирување на неговиот личен мобилен телефон. Претседателот на Република Северна Македонија, г. Стево Пендаровски, [ја посети](#) ХЕРА за да ја искаже својата лична поддршка и да го осуди случајот како дискриминација врз ГО што се занимаваат со човековите права. Исто и [Министерството за внатрешни работи](#) ги осуди овие настани како говор на омраза против вработените на ХЕРА и вети дека ќе спроведе истрага што е можно побрзо. Обата случаи се сè уште под истрага, без никакви резултати за сега.

По поднесената тужба во 2021 година, [Граѓанскиот суд во Скопје](#) во февруари донесе одлука дека здружението „[Од нас за нас](#)“ е одговорно за клеветата насочена против ХЕРА поради нејзината програма за сексуално образование. Меѓутоа, Судот не препозна никакви елементи на говор на омраза против ХЕРА, бранејќи го својот став како право на лицата слободно да се изразуваат со цел поведување национална дебата за која тие лица сметаат дека е од суштинска важност за добросостојбата на децата и најдобриот интерес на родителите.

Длабоко сме загрижени за појавата на нови антиродови организации коишто, со лажни и манипулативни информации, се устремија против ССО и ЛГБТИ правата уште од 2020 година, кога Министерството за образование

и наука ги најави реформите во насока на [родово-сензитивно образование](#). Покрај „Од нас за нас“, постојат и други актери коишто се противат на воведувањето на ССО во формалното образование, или на родовата и сексуалната разновидност, вклучително и [„Преземи одговорност“](#) и [„Учебници и настава мора да има“](#). Во 2022 година, овие антиродови организации се здружија во т.н. [„Коалиција за заштита на децата“](#), во чијшто состав влегоа 28 организации и политички партии што се противат на правото на сексуалното образование, абортусната грижа и репродуктивната слобода.

Прејораки:

- Владините тела да преземат посистематски и посоодветни дејствија за сузбивање и казнување на говорот на омраза и злосторството од омраза, како офлајн така и онлајн
- Да се изградат капацитетите на засегнатите страни надлежни за спроведување на законот за да можат да се справат со говорот на омраза и злосторството од омраза
- Да се спроведат медиумски кампањи за општата јавност подобро да ги разбере прашањата поврзани со сексуалното образование и сексуалната и родовата разновидност

Контрацептивна грижа – родова еднаквост

Република Северна Македонија ја има една од [најниските стапки на употреба на современи контрацептивни средства](#) во Европа (14%), при што истата е само 8,6% меѓу Ромките. Незадоволената потреба од контрацепција опадна од 24,3% во 2011 година на 19,9% во 2018 година. Стапката на адолесцентската бременост помеѓу 2016 и 2019 година изнесуваше 13 на 1000 женски лица, но беше дури шест пати повисока кај Ромките. Иако во својата [Програма 2017–2020](#) Владата се заложи да вклучи едно орално контрацептивно средство на товар на Фондот за здравствено осигурување, тоа сè уште се нема случено во пракса. Во [Владината програма 2022–2024](#) се потврдува политичката волја од 2017 година за воведување современи контрацептивни средства на товар на Фондот за здравствено осигурување и за унапредување на женското репродуктивно здравје и права, но, до сега, не е направен никаков напредок.

Владата обезбедува орални контрацептивни средства, спирали и кондоми за ограничен број жени од социјално загрозените категории. Макар што во 2018 година Владата издвои [300.000 МКД](#) за покривање на 150 жени со

бесплатни контрацептивни средства, во 2022 година буџетот изнесуваше само [100,000 МКД](#), доволно да се покријат само [50 жени](#). Сè на сè, државниот буџет за бесплатни контрацептивни средства беше намален за 300% во изминатите три години споредено со 2018 година. Освен тоа, бесплатните контрацептивни средства се делат само преку Универзитетската клиника за гинекологија и акушерство, па им се достапни само на жените што живеат во главниот град. Жените од внатрешноста, вклучувајќи ги и жените од руралните средини, не можат да ја ползуваат оваа владина мерка, односно, би требало да патуваат до Скопје за да добијат бесплатни контрацептивни средства, што претставува дополнителен трошок за нив.

Иако се дефинирани националните критериуми за воведување нови лекови на товар на Фондот за здравствено осигурување, тие [во пракса](#) не се применуваат. Освен тоа, сè уште не е донесен Правилникот за плаќање на лековите од Фондот за здравствено осигурување, ниту пак е основана националната комисија согласно последните измени на Законот за здравствено осигурување од 2020 година. Неспроведувањето на националното законодавство го оневозможува и воведувањето на современите контрацептивни средства на товар на Фондот за здравствено осигурување.

За време на [националната конференција](#) на Светскиот ден на контрацепцијата, [Претседателот](#) на националниот Комитет за безбедно мајчинство изјави дека „финансиските и економските препреки им го оневозможуваат пристапот до контрацептивните средства особено на младите и луѓето со ниски примања“, и дека „државата треба да обезбеди бесплатни контрацептивни средства или да ја субвенционира контрацепцијата за одредени категории граѓани во земјата“.

Прејораки:

- Да се зголеми државниот буџет за бесплатните контрацептивни средства за социјално исклучените и сиромашни жени
- Да се поведе грижа бесплатните контрацептивни средства да станат достапни во сите региони надвор од главниот град, а особено на Ромките и жените што живеат во руралните средини
- Владата да ги воведат современите контрацептивни средства, а особено оралните пилули и спиралите, на товар на Фондот за здравствено осигурување

Сексуално и родово засновано насилство (СРЗН)

Во последниот Извештај за проширувањето, ЕУ забележа дека „е ио̀требно да се прошират услугите за жртвите на родово засновано насилство, а ио̀требен е и соодветен буџет за да се исполнат стандардите од Истанбулската конвенција, вклучувајќи го и пристојно за жетите со ио̀треченост...“ и дека „давањето психосоцијални и други превентивни услуги останува некоординирано и зависно од финансирањето од локалната самоуправа, странски донатори и деловната заедница“.

Во 2020 година беше забележан [пора̀ст](#) од 18% на случаите на семејно насилство во споредба со 2019 година. Географската покриеност со услугите за СРЗН и понатаму е предизвик, бидејќи повеќето од давателите на овие услуги, вклучувајќи ги и засолништата, се наоѓаат во поголемите градови и се надвор од дофатот на жените што живеат во оддалечените средини. Повеќето даватели на услугите имаат недостиг од персонал, и начелно постои и недостиг на континуирани специјализирани обуки за стручните лица. Само [9%](#) од вкупните средства што ги обезбедија ГО за давање услуги за СРЗН доаѓаат од Владата.

Домашниот буџет за услугите за жртвите на СРЗН и понатаму се намалува како последица на економската криза. Во 2022 година, [советувалиштето на ХЕРА](#), коешто се финансира од Градот Скопје уште од 2014 година, се соочи со 30-процентно кретење на буџетот, што го намали нашиот опфат на клиенти. Освен тоа, сите услуги за жртвите на СРЗН што беа воспоставени во изминатите две години од страна на ГО надвор од Скопје сè уште се целосно зависни од меѓународно финансирање.

Иако со [Законот за социјална заштита](#) им се дозволува на ГО да ги лиценцираат своите услужни програми и да обезбедат државно финансирање, вклучително и за СРЗН, со сегашниот [подзаконски акт](#) се наметнати значајни административни пречки. Имено, само ГО кои имаат најмалку двајца вработени од психосоцијалната струка имаат право да се квалификуваат за стекнување државна лиценца. Меѓутоа, бидејќи не се финансиски одржливи, повеќето ГО хонорарно ги ангажираат потребните стручни лица. До сега, ниту една ГО не е [регистраана](#) од страна на Министерството за труд и социјална политика како давател на услуги за СРЗН. Владиноот [Правилник за цените на социјалните услуги](#) од април 2022 година е несоодветен за да се обезбеди минимално работење на едно советувалиште за СРЗН, доколку се основа од ГО. Согласно овој подзаконски акт, едно психосоцијално советување за жртва на СРЗН државата го плаќа 250 МКД, што е едвај 20-30% од пазарната цена.

Поставена вака, државната буџетска рамка е недоволна за да се покријат основните трошоци за водење на една висококвалитетна служба за СРЗН.

Прејораки:

- Да се ревидира Владиниот подзаконски акт за цените на советувајќните услуги за преживеаните и сторителите за да се поттикнат ГО да се регистрираат како национални даватели на услуги и да испорачуваат висококвалитетни услуги
 - Министерството за труд и социјална политика да ги отстрани сите тешки административни пречки за лиценцирањето на ГО како даватели на услуги за СРЗН и критериумите да се усогласат со контекстот и потребите на ГО
 - Значително да се зголеми домашниот буџет за специјализираните служби за РЗН со кои раководат ГО / женските организации, со цел да се обезбеди финансиска одржливост и да се исполнат стандардите од Истанбулската конвенција
-

[ПОГЛАВЈЕ 26]

ОБРАЗОВАНИЕ И КУЛТУРА

Сеопфатно сексуално образование (ССО)

Стапката на адолесцентските раѓања во Република Северна Македонија е три пати повисока од земјите во ЕУ, при што само 14% од младите користат некое од контрацептивните средства (најниска стапка во Европскиот регион). ССО не е вградено во формалните наставни програми. За време на претходниот состав на Владата, беше направен значителен напредок со воведувањето на сексуалното образование во основните училишта. Имено, во 2019 година Владата се заложи да го пилотира ССО во неколку основни училишта и да ги изработи соодветните наставни материјали. Освен тоа, со новата концепција за основното образование, сексуалното образование се воведе како избран предмет за учениците од 9. одделение. На јавниот сектор му недостига стратегиска рамка за воведување на ССО во образованиот систем на долг рок, додека пак наставниците не се доволно компетентни за да ги испорачаат наставните програми.

85 ученици од три основни училишта во Скопје ја завршија 36-часовната програма за ССО во 2022 година. Пилот-програмата ја спроведе државното Биро за развој на образованието. 15 професионални здруженија ја потпишаа Декларацијата „Со сексуално образование во училиштата до поздрава и побезбедна младина“, со која се побара од Владата да го воведат сексуалното образование во 9. одделение од основните училишта и да ги изгради капацитетите на наставниците да испорачаат неосудувачки и на докази засновани наставни програми за ССО. Во 2022 година, државното Биро за развој на образованието изработи Нацрт-национална стратегија за ССО во основните училишта 2023-2030, но сè уште не е усвоена од Владата. Во октомври, Комитетот за правата на детето ѝ препорача на државата *„да го унапреди пристапот до сеопфатно образование за СРЗП што ќе биде соодветно на возраста и засновано на науката, вклучувајќи ги и информациите за прашањата поврзани со сексуалната ориентација и родовиот идентитет, планирање на семејството и контрацепцијата“*.

[Антиродовите организации](#) и понатаму секојдневно шират лажни вести и дезинформации за сексуалното образование и родовиот идентитет, со што создаваат висок степен на ксенофобија, расизам, хомофобија и трансфобија во јавниот простор, и ги загрозуваат државните политички интереси за воведување на сексуалното образование во основните училишта.

Прејораки:

- Владата да ја усвои Националната стратегија за ССО во основните училишта 2023–2030
 - Да се изградат компетенциите на наставниците да испорачуваат ССО во јавниот сектор
 - Да се спроведат медиумски кампањи, првенствено насочени кон родителите, за општата јавност подобро да ги разбере здравствените, емоционалните и социјалните придобивки за децата кои ќе слушаат ССО во училиштата
-

[ПОГЛАВЈЕ 28]

ЗАШТИТА НА ПОТРОШУВАЧИТЕ И НА ЗДРАВЈЕТО

ХИВ/СИДА

Во последниот Извештај за проширувањето, ЕУ забележа дека „сепкуќниот буџет за превенција на ХИВ/СИДА беше намален за 40%, со што се загрозуваат лекувањето на луѓето што живеат со ХИВ/СИДА и заложбите за сиречување на ХИВ/СИДА“, дека „главните корисници на овие средства се невладините организации што работат со ризичните групи“ и дека „новата стратегија за сузбивање на ХИВ дојрва треба да се усвои“.

Република Северна Македонија е земја со ниска преваленца на ХИВ. Речиси 20 години, ГО се еднакви партнери на Владата во превенцијата на ХИВ меѓу маргинализираните заедници, со што помагаат да се одржи ниската преваленца во земјата. Пандемијата на ХИВ меѓу мажите кои имаат секс со мажи (МСМ) е во подем и во 2015–2019, [72,8%](#) од пријавените ХИВ+ случаи беа меѓу МСМ.

46,5 милиони денари од Националната програма за ХИВ беа издвоени за превенција во 2020 година, што требаше да се распредели помеѓу 14 ГО во 12 градови во земјата. Па сепак, Министерството за здравство (МЗ), без да ја консултира Националната комисија за ХИВ, каде што членуваат и ГО, објави [повик](#) во износ од 19 милиони денари; образложувајќи го кратењето од 40% со економската криза. Намалениот буџет од [Националната програма за ХИВ](#) ја намали покриеноста на ранливите групи со тестирање на ХИВ, поделени кондоми, чисти игли и гинеколошки прегледи. Некои амбуланти [беа затворени](#) или продолжија да работат со скратено работно време.

За време на една [ТВ дебата](#), Министерот за здравство, г. Сали, манипулативно ги обвини ГО за неодговорно користење на државните пари за ХИВ-активности и за трошење високи износи пари на канцеларии и обуки. Сите обиди на ГО во изминатите неколку месеци да се обнови дијалогот со МЗ заврши без успех.

Последната Национална стратегија за ХИВ заврши во 2018 година. Иако МЗ во 2020 година основа работна група за изработка на нацртот на новата стратегија, до сега не е оставрен никаков напредок. [Нацрт-законот за здравствена заштита](#), со кој ГО се препознаваат како законски даватели на ХИВ-услуги во јавниот здравствен систем, влезе во собраниската процедура кон крајот на 2021 година, но беше вратен во Владата на ревизија, и оттогаш остана блокиран. Како последица на тоа, сè уште не постои законска рамка за ГО да даваат ХИВ-услуги, а со тоа и да ја обезбедат својата финансиска одржливост, иако нејзиното усвојување беше предвидено со [Акцискиот план на Националната стратегија за соработка со ГО](#).

Прејораки:

- Да се зголеми домашното финансирање на ГО кои даваат услуги за превенција на ХИВ меѓу маргинализираните заедници
 - Владата да ја усвои Националната стратегија за ХИВ (2023–2028)
 - Собранието да го усвои Законот за здравствена заштита, којшто ќе ја обезбеди законската рамка за ГО како даватели на услуги и ќе овозможи подобро државно финансирање на ХИВ-превенцијата и грижа
-

